

A kémia újabb eredményei

1988

Guczi László • Margitfalvi József • Schay Zoltán

A szén-monoxid katalitikus aktiválása

Akadémiai Kiadó • Budapest

A KÉMIA ÚJABB EREDMÉNYEI

68. kötet

Szerkeszti

CSÁKVÁRI BÉLA

A szerkesztő bizottság tagjai

BECK MIHÁLY, HARDY GYULA, HOLLÓ JÁNOS,
MARKÓ LÁSZLÓ, POLINSZKY KÁROLY, PUNGOR ERNŐ,
SCHAY GÉZA, SZÁNTAY CSABA, TÚDÓS FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

A KÉMIA
ÚJABB EREDMÉNYEI

68

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

A SZÉN-MONOXID KATALITIKUS AKTIVÁLÁSA

GUCZI LÁSZLÓ

a kémiai tudomány doktora

MARGITFALVI JÓZSEF

a kémiai tudomány kandidátusa

SCHAY ZOLTÁN

a kémiai tudomány kandidátusa

ISBN 963 05 4911 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988

TARTALOM

1.	Bevezetés	9
2.	Szén-monoxid adszorpciója	13
2.1.	A szén-monoxid-molekula szerkezete	13
2.2.	A szén-monoxid-adszorpció általános jellemzői	14
2.3.	Az adszorbeált CO-rétegek szerkezete	23
2.4.	A szén-monoxid disszociációja	28
2.5.	A szén-monoxid adszorpciója a VIII. periódus fémjein	29
2.5.1.	CO adszorpciója vason	29
2.5.2.	CO adszorpciója ruténiumon	33
2.5.3.	CO adszorpciója kobalt-, ródiom- és irídiumfelületen	35
2.5.4.	CO adszorpciója nikkel-, palládium- és platinafelületen	38
2.5.5.	CO adszorpciója promoteált felületeken	39
	Irodalom	41
3.	Az aktivált szén-monoxid hidrogénezése szénhidrogének előállítása céljából. Lehetséges mechanizmusok	44
3.1.	Történeti áttekintés	46
3.2.	A Fischer—Tropsch-reakció kinetikája	52
3.2.1.	Schulz—Flory-szabály	52
3.2.2.	Sebességi egyenletek	57
3.3.	A Fischer—Tropsch-reakció mechanizmusa	65
3.3.1.	Adszorpciós lépések	66
3.3.1.1.	Hidrogénadszorpció	66
3.3.1.2.	Szén-monoxid-adszorpció	67
3.3.1.3.	Szén-monoxid disszociációja	70
3.3.2.	Az adszorbeált képződmények reakciói	72
3.3.2.1.	Különböző mechanizmuselképzések	73
3.3.3.	Oxigéntartalmú vegyületek képződése	82
3.3.4.	Kombinált Fischer—Tropsch-mechanizmus	84
3.3.5.	Fém-karbidok és fém-oxidok szerepe a Fischer—Tropsch-reakció mechanizmusában	90
	Irodalom	92

4.	A nemdisszociált szén-monoxid katalitikus reakciói	98
4.1.	Metanol előállítása hordozós katalizátorokon	98
4.1.1.	Metanolképződés oxidtartalmú katalizátorokon	99
4.1.2.	Adszorpció, valamint reakciókinetikai és mechanizmus vizsgálatok	102
4.1.3.	Metanolképződés hordozós nemesfém-katalizátorokon	107
4.1.4.	A metanolképződés mechanizmusa	110
4.2.	Szén-monoxid homogén katalitikus aktivitása karbonil-klaszter komplexek jelenlétében	117
4.2.1.	Vízgázreakció	118
4.2.2.	Szénhidrogének képződése szintézisgáz-elegyből	127
4.3.	Oxigéntartalmú vegyületek előállítása szintézisgázelegyből	132
	Irodalom	145
5.	Szén-monoxid katalitikus aktiválása hordozóra felvitt átmenetifém- klaszter katalizátorokon	149
5.1.	Fém-karbonilok, klaszterek és hordozók között végbemenő felületi reakciók	150
5.1.1.	Adszorbeált fém-karbonilok dekarbonilezése	153
5.1.2.	Adszorbeált fém-karbonilok CO ligandumának oxidációja	157
5.1.3.	Hidrogénképződés	158
5.1.4.	Szénhidrogének képződése karbonilvegyületek termikus bomlása- kor	160
5.2.	Klaszter-hordozó közötti kölcsönhatások vizsgálata	163
5.3.	Fischer—Tropsch-reakciók hordozóra felvitt karbonilklaszter alapú katalizátorokon	171
5.4.	Következtetések	177
	Irodalom	178

1. BEVEZETÉS

A kőolaj világgiazi árának 1973-ban és 1978-ban történt ugrásszerű emelkedésével ismét előtérbe került a szén mint energia-hordozó forrás, sőt az energiaellátáson túl mint kémiai nyersanyag-forrás. Már korábban is történtek próbálkozások, különösen a második világháború előtt és alatt, hogy a szenet kémiai energia-forrássá, elsősorban motorhajtó anyaggá alakítsák át. Az egyik eljárás felfedezése részben éppen magyar tudós, Varga József nevéhez fűződik. 1928-ban ő fedezte fel, hogy eocénkori barnaszene-
net 750 K hőmérsékleten, 100 bar hidrogénnyomáson, 15 súly% vas-oxid jelenlétében hidrogénezni lehet. Bár a szén ként is tartalmazott, kénmentes szénhidrogéngáz, valamint kis kéntartalmú olaj képződött. Felfedezésének különleges jelentősége az, hogy a folyamatot a reakció körülményei között képződő vas-szulfid katalitikus hatásának tulajdonította, mivel vas jelenlétében a reakció hőmérséklete kb. 50 K-nel csökkent, és a folyékony termékek aránya megnövekedett a nemkatalizált folyamathoz képest. Akkor sokan, például Hugh Taylor, valamint Bergius is kétségbe vonta a folyamat katalitikus voltát, a későbbi vizsgálatok azonban Varga Józsefet igazolták.

A második világháború alatt Németországban a Fischer—Tropsch-eljárással már nagyüzemi méretekben állítottak elő benzint szintézisgázból vas-kobalt katalizátorral. Az olcsó kőolaj korszakában azonban az eljárások gazdaságtalannak bizonyultak, és a kutatásokat nem folytatták.

Az 1973-ban bekövetkezett olajárrobbanás után a szén ismét előtérbe került. A szén kémiai feldolgozására jelenleg négy eljárás jön számításba:

— szén pirolízise;

- szén közvetlen hidrogénezése;
- oldószeres szénextraktum hidrogénezése;
- szintézisgáz előállítása szén elgázosításból.

Az említett négy eljárás közül a szén pirolízise elsősorban gáznemű termékeket, kátrányt és kokszot szolgáltat. Ezek közül kémiai célokra csak a kátrány felel meg, aminek hidrogénezése, illetve hidokrakkolása kis molekulású aromás termékekhez vezet. A szén közvetlen hidrogénezése technológiai szempontból drága hidrogént és többszáz atmoszférán működő berendezéseket kíván. A jelenlegi elképzelések szerint a közeljövő leggazdaságosabb eljárásának a szintézisgáz előállítása és annak továbbalakítása ígérkezik. Itt ugyanis a jelenleg használatos technológiai berendezések rendelkezésre állnak, a katalitikus reakció gázfázisú, ellentétben a szén közvetlen hidrogénezésével, ahol háromfázisú — szilárd, folyékony és gázfázisú — rendszerrel van dolgunk. A módszer rendkívül nagy hátránya azonban az, hogy a folyamat termikus szempontból rendkívül kedvezőtlen a $C + H_2O = CO + H_2$ folyamat nagy endotermicitása miatt ($\Delta H = 131$ kJ/mól). Igaz, hogy a folyamat hőigénye magas hőmérsékletű atomreaktorokkal fedezhető, ez azonban még nem ment át a gyakorlatba.

Kémiai folyamatoknak szintézisgázra történő alapozása más szempontból is jelentős lehet. Ökológiai felmérések szerint Magyarország növényi termelése lényegesen meghaladja a szén-, a gáz- és a kőolajtermelést, azaz: a karbontartalomra számított növénytermelés mintegy évi 35 millió tonna, szemben az egyéb mintegy 25 millió tonna karbont kitevő egyéb energiahordozókkal. A növényi anyagoknak mintegy 42%-a nem hasznosítható közvetlenül élelmezés, fermentáció és egyéb élelmiszeripari eljárások útján. Az így megmaradt növényi nyersanyagok elgázosítása ugyanakkor megfelelő módszerekkel, a szénből készítetthez képest rendkívül tiszta, elsősorban kén- és nitrogénmentes szintézisgázt ad.

Vizsgáljuk meg milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a szintézisgáz, $CO + H_2$, katalitikus átalakítása?

— Technológiailag egyszerű folyamat, viszonylag közepes nyomáson és hőmérsékleten játszódik le, tehát a jelenlegi katalitikus technológiák használhatók.

— Környezetvédelmi problémák nincsenek, olyanok, mint például a kátrányos anyagok feldolgozásánál, ahol rákkeltő anyagokat kezelnek.

— A folyamat gázfázisú, tehát nem kell három fázisú technológiákkal foglalkoznunk, ami nemcsak katalitikus szempontból nehéz a katalizátorok gyors dezaktiválódása miatt, hanem a rendszer technológiai kivitelezhetőségét is megnehezíti.

— Kémiai szempontból jó minőségű termékek készíthetők.

— Amint láttuk, szintézisgáz előállítható nemcsak szénből, hanem más széntartalmú anyagokból is. A szintézisgáz hasznosításának hátránya elsősorban az előállításnál jelentkezik, mivel az előállítás nagymértékben endoterm folyamat. Az energiamérleget tovább rontja az a tény, hogy a geológiai értelemben vett szén policiklusos aromás vegyületeket tartalmaz, így elégetésekor a rezonancia energiát is be kell táplálnunk a rendszerbe.

Magyarországon a szintézisgáz előállításának egy további útja is kínálkozik, mikoris CO_2 tartalmú földgázt bontanak hordozott nikkeltalízátoron. Az eljárást már félüzemi méretben is kipróbálták az alföldi CO_2 tartalmú földgázzal és az eredmények biztatóak. Nyugatnémetországban a Caloric GmbH üzemi méretekben is termel CO -ot a $CO_2 + CH_4$ reakcióval. Adataik szerint a keletkező CO tisztaság és ár szempontjából jobb, mint a szokásos vízgőzös reformálásból előállított.

Néhány évvel ezelőtt a Fischer—Tropsch-folyamat volt az egyetlen ismert kémiai reakció, melyben a szintézisgázt szénhidrogénekké lehetett átalakítani. Ugyanakkor a szintézisgázra alapozott folyamatok nagy száma és skálája azt mutatja, hogy az elmúlt 6-8 év során a világ katalitikus szakemberei éppen ebbe az irányba folytattak kutatásokat, és ezt a folyamatot tekintették a közeljövő kémiai szempontból legkönnyebben megvalósítható technológiájának. Az eljárások gazdaságosságáról megoszolóak a vélemények. Jelenleg 45—60 \$ hordónként nyersolajár esetén látszik gazdaságosnak a szintézisgázon alapuló szénhidrogén-előállítás. Mivel a nyersolajár 1982—83-ban hordónként \$ 30—35 között stabilizálódott, az eljárás iránti érdeklődés fokozatosan csökkent. A kőolaj árának 1986-ban bekövetkezett zuhanása pedig azt eredményezte, hogy az elkövetkező évtizedben a szintézisgázon alapuló szénhid-

rogén-szintézis csak rendkívüli körülmények esetén lesz gazdaságos. A szerzők tudomása szerint 1986-ban csak az NDK-ban terveztek ipari mértékben szénhidrogén-előállítását szintézisgáz bázison, de ott is valószínűleg a metanolszintézisre, majd a metanol további átalakítására fognak koncentrálni. Így a Fischer—Tropsch-folyamat további kutatása jelenleg lezártnak tekinthető, annak ellenére, hogy a folyamatot még nem ismerjük minden részletében.

A jelen munkában össze kívánjuk foglalni mindazokat a legújabb ismereteket, amelyek a szén-monoxidból kiinduló szintézisekre, elsősorban szénhidrogén előállítására vonatkoznak. Elsősorban itt a szén-monoxid és hidrogén közötti katalitikus reakciókra koncentrálnunk, és nem tárgyaljuk a CO és olefin között lejátszódó, ugyancsak katalitikus hidroformilezési reakciót. A szén-monoxid oxidációs átalakítását sem szerepeltetjük itt, tehát nem foglalkozunk a környezetvédelmi szempontból jelentős gépkocsi kipufogógáz tisztítással a $\text{CO} \rightarrow \text{CO}_2$ és a $\text{CO} + \text{NO}_x \rightarrow \text{CO}_2 + \text{N}_2$ reakciókkal.

A jelen összefoglalásban először a szén-monoxid kemisorpciójával kapcsolatos legújabb ismereteinket tárgyaljuk, majd a $\text{CO} + \text{H}_2$ reakciók közül a két legjelentősebbet, a Fischer—Tropsch (továbbiakban FT) átalakulást és a metanolképződést. A mechanizmus jobb megértéséhez fejtegetéseinket a CO és átmenetifémek közötti kötés analóg vegyületeinek, a fém-karbonil klaszterek néhány átalakulásának bemutatásával zárjuk.